

Μιχαήλ Δ. Δερμιτζάκης

καθηγητής Γεωλογίας,
Εθνικό και Καποδιστριακό
Πανεπιστήμιο Αθηνών,
πρόεδρος της Επιτροπής
Πανεπιστημιακών Μουσείων

Γεώργιος Α. Λύρας

επιμελητής,
Μουσείο Παλαιοντολογίας και Γεωλογίας,
Εθνικό και Καποδιστριακό
Πανεπιστήμιο Αθηνών

Η ιστορία του Μουσείου Παλαιοντολογίας και Γεωλογίας δοσμένη από μια εξελικτική άποψη

Το Μουσείο ως ένας ζωντανός οργανισμός

Ένα από τα βασικότερα χαρακτηριστικά της ζωής στη Γη είναι ότι εξελίσσεται.¹ Καθώς η ιστορία της ζωής είναι το βασικό αντικείμενο των μουσείων φυσικής ιστορίας, παρουσιάζει ενδιαφέρον να συγκρίνουμε την εξελικτική ιστορία των μουσείων με αυτή των οργανισμών. Πραγματοποιώντας κάτι τέτοιο, βλέπουμε ότι, όπως οι οργανισμοί αλλάζουν προκειμένου να ανταποκριθούν στις περιβαλλοντικές αλλαγές, το ίδιο κάνουν και τα μουσεία για να ανταποκριθούν στις κοινωνικές αλλαγές.² Σε αυτή τη σύντομη δημοσίευση σας παρουσιάζουμε την ιστορία του Μουσείου Παλαιοντολογίας και Γεωλογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών εντός αυτού του βιολογικού πλαισίου. Στόχος μας είναι παρουσίαση της ιστορίας του ως αποτελέσματος του άμεσου περιβάλλοντός του.

Η Φυσιογραφική Εταιρία: η προέλευση

Η ιστορία του Μουσείου ξεκινά το 1858 με τη δωρεά της συλλογής της Φυσιογραφικής Εταιρίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Το γεγονός αυτό αποτέλεσε την αρχή για την ίδρυση του Φυσιογραφικού Μουσείου. Κατά τη διάρκεια των πρώτων χρόνων λειτουργίας του Μουσείου, και παρά τις οικονομικές δυσκολίες, οι συλλογές του εμπλουτίστηκαν σημαντικά κυρίως με δωρεές, αγορές, καθώς και υλικό που συνέλεξαν Έλληνες και ξένοι ερευνητές από την Ελλάδα και το εξωτερικό. Παρόλο που όπως συμβαίνει πολύ συχνά, η αρχή ήταν ταπεινή, το υλικό των πρώτων συλλογών μαρτυρά τη διάθεση των ιδρυτών του να δημιουργήσουν ένα ινστιτούτο διεθνούς εύρους.

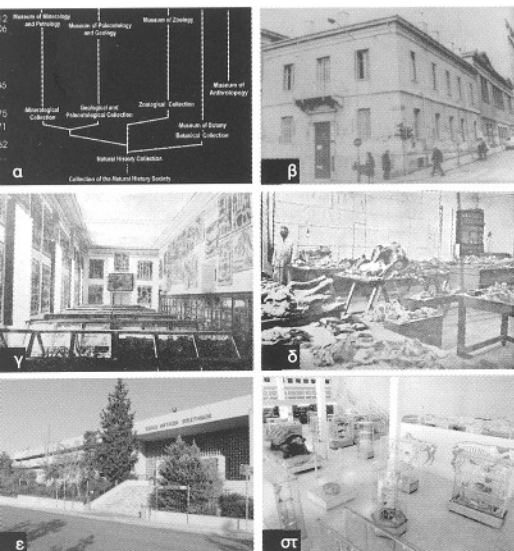
Η παραδοχή από την πανεπιστημιακή κοινότητα της σημασίας των συλλογών οδήγησε σε μια σειρά προτάσεων από τις εκάστοτε πρυτανικές αρχές, με στόχο τη κατάρτιση ενός ολοκληρωμένου οικονομικού προγράμματος. Δυστυχώς κανένα από αυτά τα σχέδια δεν πραγματοποιήθηκε.

Το Φυσιογραφικό Μουσείο: ανάπτυξη και ακτινωτή εξέλιξη

Κατά τις πρώτες δεκαετίες λειτουργίας του Φυσιογραφικού Μουσείου, το ίδρυμα διασπάστηκε σε αρκετά επιμέρους τμήματα (βλ. εικ. 1α). Έτσι, αυτό που το 1858 άρχισε ως ένα ενιαίο Φυσιογραφικό Μουσείο, σύντομα διαιρέθηκε σε αρκετές επιμέρους συλλογές. Η πρώτη συλλογή που ανεξαρτητοποιήθηκε ήταν η βοτανική, το 1862, ακολουθούμενη, λίγα χρόνια αργότερα, από την ορυκτολογική και παλαιοντολογική συλλογή. Κατόπιν, το ανθρωπολογικό υλικό συγκεντρώθηκε στο Ανθρωπολογικό Μουσείο. Με την απομάκρυνση όλων των επιμέρους συλλογών, στη κατοχή της κάποτε ευρύτατης φυσιογραφικής συλλογής απέμειναν μόνο τα ζωολογικά δείγματα. Στα χρόνια που ακολούθησαν η βοτανική, ορυκτολογική, παλαιοντολογική και ζωολογική συλλογή αποτέλεσαν τη βάση για ανεξάρτητα μουσεία.

Τα αίτια της διάσπασης ήταν βασικά δύο. Το πρώτο είχε να κάνει με την απουσία ενός μεγάλου, διαθέσιμου, πανεπιστημιακού κτιρίου, το οποίο θα μπορούσε να στεγάσει το Φυσιογραφικό Μουσείο. Αυτό οδήγησε σε προσωρινές λύσεις και στη συνεχή μεταφορά των δειγμάτων από το ένα πανεπιστημιακό κτίριο στο άλλο, το οποίο οδήγησε, με τη σειρά του, στη διάσπαση των συλλογών. Το δεύτερο είχε να κάνει με τις αντιπαλότητες και προσωπικές φιλοδοξίες των τότε καθηγητών που ήταν υπεύθυνοι για τις συλλογές. Υπό αυτές τις συνθήκες, η διάσπαση του Μουσείου ήταν αναπόφευκτη.

Στη φύση παρουσιάζεται αρκετά συχνά αυτή η διαδικασία. Πολλές



1. α. Κλαδόγραμμα της εξελικτικής ιστορίας των φυσιογραφικών μουσείων του Πανεπιστημίου Αθηνών.

β. Το παλιό κτίριο του Μουσείου Παλαιοντολογίας και Γεωλογίας. Η φωτογραφία λήφθηκε τη δεκαετία του '70, λίγα χρόνια πριν από την κατεδάφιση του. γ. Ο κύριος εκθεσιακός χώρος του Μουσείου Παλαιοντολογίας και Γεωλογίας κατά τα πρώτα χρόνια της λειτουργίας του.

δ. Το εργαστήριο καθαρισμού και ταξινόμησης των απολιθωμάτων στα υπόγεια της Νομικής Σχολής.

ε. Το νέο κτίριο του Μουσείου Παλαιοντολογίας και Γεωλογίας στην Πανεπιστημιούπολη

στ. Ο κύριος εκθεσιακός χώρος του Μουσείου, πριν από την ανακαίνισή του.

φορές ένα είδος χωρίζεται σε αρκετά νέα είδη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η ραγδαία εξέλιξη των θηλαστικών αμέσως μετά την εξαφάνιση των δεινοσαύρων.³ Αυτή η διαδικασία, η οποία ονομάζεται ακτινωτή εξέλιξη, εξηγείται ως ακολούθως: όταν ένας οργανισμός αποικίσει ένα νέο περιβάλλον με πολλούς κενούς οικολογικούς θώκους, τότε κατά τη διάρκεια των πρώτων σταδίων της εξέλιξής του προσπαθεί να εκμεταλλευτεί πλήρως αυτούς τους θώκους, οδηγώντας κατ' αυτό τον τρόπο στη δημιουργία νέων ειδών.⁴ Στην Αθήνα του 19ου αιώνα, το Πανεπιστήμιο Αθηνών ήταν ένα από τα λιγοστά ακαδημαϊκά ιδρύματα ενός νεοσύστατου έθνους και το Φυσιογραφικό Μουσείο ήταν το μόνο μουσείο αυτού του είδους. Η διάθεση αποσπασματικών χώρων —αντί ενός μεγάλου κτιρίου, που θα μπορούσε να στεγάσει τις συλλογές— όπως και η απώλεια οράματος αποτέλεσαν τις ιδανικές συνθήκες για τη διαίρεση του Μουσείου.

Το Μουσείο Παλαιοντολογίας και Γεωλογίας: η εμφάνιση ενός νέου είδους ακολουθούμενο από εξελικτική στάση

Το Μουσείο Παλαιοντολογίας και Γεωλογίας ιδρύθηκε το 1906. Στεγαζόταν στον ισόγειο χώρο ενός μικρού κτιρίου επί των οδών Σίνα και Ακαδημίας στο κέντρο της Αθήνας (εικ.1β). Ο κύριος εκθεσιακός του χώρος ήταν μια επιμήκης αίθουσα, εντός της οποίας μόλις που μπορούσε να αναπτυχθεί μια γενική γεωλογική και παλαιοντολογική συλλογή (εικ. 1γ). Το μεγαλύτερο μέρος του υλικού φυλασσόταν εντός δύο αιθουσών στα υπόγεια της Νομικής Σχολής (εικ. 1δ). Παρά το διεθνές εύρος των ιδρυτικών συλλογών του, στα χρόνια που ακολούθησαν το Μουσείο περιόρισε το ερευνητικό και συλλεκτικό του ενδιαφέρον στον ελλαδικό χώρο, όπως άλλωστε και τα περισσότερα ελληνικά μουσεία. Την εποχή εκείνη το αντικείμενο της παλαιοντολογίας ήταν άγνωστο στο ευρύ κοινό της Αθήνας· χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η δήλωση βουλευτή της εποχής εκείνης ότι η παλαιοντολογία έχει πολύ μέλλον στην Ελλάδα, διότι στη χώρα μας υπάρχουν πολλά παλιά μοναστήρια τα οποία αξίζει να μελετηθούν.⁵ Όμως, παρ' όλη αυτή τη γενική άγνοια και την απλότητα της έκθεσης, κάθε χρόνο αρκετές χιλιάδες πολιτών επισκέπτονταν το Παλαιοντολογικό και τα υπόλοιπα φυσιογραφικά μουσεία του Πανεπιστημίου. Κατά τη διάρκεια των δεκαετιών του '60 και '70 του περασμένου αιώνα έγιναν ορισμένες απόπειρες βελτίωσης του εκθεσιακού χώρου, όμως χωρίς την πραγματοποίηση μιας ολοκληρωμένης ανακαίνισης. Το 1981 το Μουσείο μεταφέρθηκε στα νέα κτίρια της πανεπιστημιούπολης, όπου και παραμένει μέχρι σήμερα (εικ. 1ε και 1στ).

Κατά τη διάρκεια του μεγαλύτερου μέρους του 20ού αιώνα στην Ελλάδα κυριαρχούσαν τα αρχαιολογικά και ιστορικά μουσεία, τα οποία ήταν, και είναι, ο κυριότερος πόλος έλξης επισκεπτών. Αυτό λειτούργησε κατά της ανάπτυξης του Μουσείου Παλαιοντολογίας και Γεωλογίας, καθώς επίσης και των υπόλοιπων φυσιογραφικών μουσείων του Πανεπιστημίου. Όλα παρέμειναν μικρά και υπανάπτυκτα στη σκιά των υπολοίπων μουσείων της Αθήνας.

Αυτή είναι μια συνηθισμένη κατάσταση στον φυσικό κόσμο. Πολλά είδη παραμένουν ταπεινά κατά τη διάρκεια του μεγαλύτερου μέρους της εξελικτικής τους ιστορίας, λόγω της ύπαρξης παρόμοιων, αλλά καλύτερα προσαρμοσμένων οργανισμών. Τυπικό παράδειγμα αποτελούν τα θηλαστικά την εποχή των δεινοσαύρων. Στην περίπτωση του Μουσείου Παλαιοντολογίας και Γεωλογίας, ο οικολογικός θώκος ήταν ήδη κατειλημένος από άλλα μουσεία, τα οποία δεν ήταν μόνο μεγαλύτερα, αλλά επίσης και καλύτερα προσαρμοσμένα στις ανάγκες και επιθυμίες των επισκεπτών.

Μια νέα έκθεση: Η εξελικτική προσαρμογή

Στο Μουσείο Παλαιοντολογίας και Γεωλογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών φυλάσσεται μια τεράστια συλλογή γεωλογικών, παλαιοζωολογικών και παλαιοβοτανικών δειγμάτων από όλη την ελληνική επικράτεια. Παρόλο που τα δείγματα των συλλογών είναι εξαιρετικής ποιότητας, η έκθεση του Μουσείου δεν πληροί ούτε τις ελάχιστες προϋποθέσεις που θέτουν τα σύγχρονα μουσεία, κι αυτό το κατατάσσει στα αρχέγονα απομεινάρια. Οι μικρές αλλαγές που πραγματοποιήθηκαν κατά τον 20ό αιώνα επέδρασαν αρνητικά διότι, ενώ αλλοίωσαν τον αρχικό του χαρακτήρα, απέτυχαν να φτάσουν τα σύγχρονα διεθνή πρότυπα. Υπάρχουν σήμερα μουσεία φυσικής ιστορίας που παραμένουν αναλλοίωτα για πάνω από έναν αιώνα. Τα πιο διάσημα παραδείγματα είναι το Μουσείο Τάυλερς στο Χάρλεμ (Ολλανδία) και το Εθνικό Μουσείο Φυσικής Ιστορίας στο

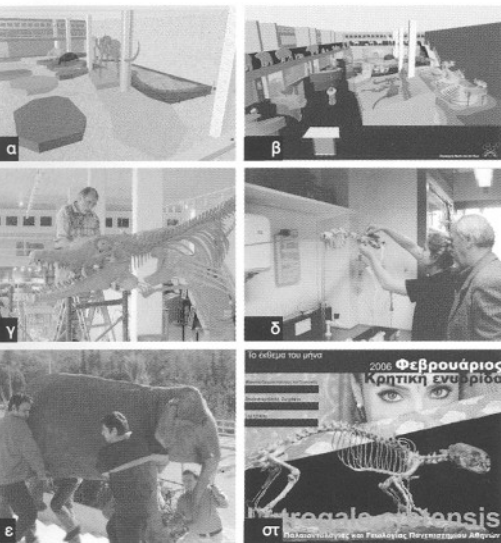
Παρίσι (Γαλλία). Αυτά τα μουσεία ξεχωρίζουν σαν ζωντανά απολιθώματα της ιστορίας των μουσείων, καθώς κατάφεραν να διατηρήσουν την αρχική τους δομή και ατμόσφαιρα. Όμως το Μουσείο Παλαιοντολογίας και Γεωλογίας ήταν πολύ μακριά από μια τέτοια πραγματικότητα, καθώς ούτε το κτίριό του αλλά ούτε και η έκθεσή του είχαν κάποια ιστορική σπουδαιότητα. Ήταν επομένως απαραίτητο να πραγματοποιηθούν δραστικές αλλαγές, προκειμένου να εξασφαλιστεί η επιβίωσή του. Έτσι, οι χώροι των συλλογών αναδιοργανώθηκαν και σχεδιάστηκε μια νέα έκθεση.

Καθώς η πλειονότητα των δειγμάτων του Μουσείου προέρχεται από την Ελλάδα, αποφασίσαμε την οργάνωση μιας έκθεσης που θα επικεντρώνεται σε αυτό το υλικό. Στην πραγματικότητα, μια τέτοια έκθεση ήταν η μόνη δυνατότητα, εκτός αν αποφασίζαμε να χρησιμοποιήσουμε εκμαγεία. Πολλά μουσεία φυσικής ιστορίας τοποθετούν εκμαγεία στις εκθέσεις τους,⁶ όμως σε αυτές τις περιπτώσεις οι επισκέπτες συχνά αισθάνονται ότι εξαπατούνται. Για να αποφευχθεί κάτι τέτοιο, αποφασίσαμε τη χρήση μόνο πραγματικών απολιθωμάτων. Η σύλληψη και η ιστορία της έκθεσης έγινε από τον John De Vos (Naturalis, Ολλανδία) και τα σχέδιά της από τον Bertholomeus Van der Geer (BARTH, Ιταλία). Με όλο το διαθέσιμο υλικό τοποθετημένο στο δάπεδο του εκθεσιακού χώρου, μια νέα έκθεση σχεδιάστηκε με τίτλο «Η Ελλάδα πριν τους Έλληνες», στην οποία παρουσιάζονται τα απολιθωμένα ζώα της Ελλάδας κατά τη διάρκεια των τελευταίων 30 εκατομμυρίων χρόνων (εικ. 2α και 2β). Στόχος της έκθεσης είναι να προβάλει τη συνεχή αλλαγή του κλίματος στην Ελλάδα, αλλά και σε ολόκληρη τη Γη, κάτι που προκαλεί την εξέλιξη και εξαφάνιση των ζώων και φυτών. Αναπαραστάσεις ζώων αποτελούν τμήμα της έκθεσης, προκειμένου το θέμα να δοθεί με πιο εύληπτο τρόπο (εικ. 2ε). Ένα από τα πιο σημαντικά τμήματα της νέας έκθεσης αποτελούν οι συναρμολογημένοι σκελετοί (εικ. 2γ και 2δ). Αυτή είναι η πρώτη φορά που σκελετοί με πραγματικά απολιθώματα συναρμολογούνται στην Ελλάδα.⁷ Οι συναρμολογημένοι σκελετοί δίνουν μια καλύτερη ένδειξη για την εμφάνιση των εξαφανισμένων ζώων, απαλλαγμένη από οποιαδήποτε ερμηνεία.

Στον φυσικό κόσμο γύρω μας κάποια είδη παραμένουν αμετάβλητα για εκατοντάδες εκατομμύρια χρόνια σαν ζωντανά απολιθώματα. Όλα τα άλλα μπορούν να παραμείνουν αναλλοίωτα για ένα δεδομένο χρονικό διάστημα χωρίς ιδιαίτερο πρόβλημα, όμως έρχεται κάποια στιγμή που πρέπει να εξελιχθούν, ειδικά αν οδηγούνται σε εξαφάνιση. Τα είδη που είναι λιγότερο προσαρμοσμένα δεν έχουν τέτοια δυνατότητα. Πρέπει να αλλάξουν πριν οι πιθανότητες επιβίωσης μειωθούν δραματικά. Αυτό συνέβη και με το Μουσείο Παλαιοντολογίας και Γεωλογίας: για να παραμείνει ένα ζωντανό μουσείο, χρειάζεται να αλλάξει. Κι αυτό είναι κάτι που πραγματοποιεί με επιτυχία.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. A.R. Wallace, «On the tendency of species to form varieties; and on the perpetuation of varieties and species by natural means of selection III. On the tendency of varieties to depart indefinitely from the original type», *Journal of the Zoological Society of London*, 3, 1858, σσ. 53-62.
2. S. De Clercq, «Museums as a Mirror of Society: A Darwinian look on the development of museums and collections of science», *UMAC 2003 Conference, September 21-26*, University of Oklahoma in Norman.
3. R.W. Szalay, M.J. Novacek and M.C. McKenna, *Mammal Phylogeny*, Springer Verlag, Νέα Υόρκη 1993.
4. J. De Vos and A.A.E. Van der Geer, «Major patterns and processes in biodiversity: taxonomic diversity on islands explained in terms of sympatric speciation», στο Waldren and Ensenyat (επιμ.), *World Islands in Prehistory, International Insular Investigations, V Deia International Conference of Prehistory*, Bar International Series 1095, 2002 σσ. 395-405.



2. α. Προσχέδιο της νέας έκθεσης, όπου σημειώνονται μόνο η θέση και σχετική έκταση των κύριων ενότητων (σχέδιο από τον Bartholomeus Van der Geer).

β. Τελικό σχέδιο της έκθεσης «Η Ελλάδα πριν τους Έλληνες» (σχέδιο από τον Bartholomeus Van der Geer).

γ. Ο Hans Brinkerink συναρμολογεί τον σκελετό ενός μεσοζωϊκού θαλάσσιου ερπετού.

δ. Η Alexandra Van der Geer και ο John de Vos συζητούν ορισμένες ανατομικές λεπτομέρειες για τη συναρμολόγηση του σκελετού ενός απολιθωμένου ελαφιού. ε. Μεταφορά μιας αναπαραστάσης του νάνου ελέφαντα της Τήλου.

στ. Αφίσα για το «Έκθεμα του μήνα» που παρουσιάζει το σκελετό μιας απολιθωμένης ενυδρίδας.

5. Βλ. Ι. Δ. Κανδύλης, *Οι θεμελιωτές των Θετικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Αθηνών*, Αθήνα 1975.
6. π.χ. W. Lindsay, N. Larkin and N. Smith, "Displaying Dinosaurs at the Natural History Museum, London", *Curator*, 39(4), 1996, σσ. 262-279.
7. A.A.E. Van Der Geer, J. De Vos, G.A. Lyras and M.D. Dermitzakis, «The mounting of a skeleton of the fossil species *Candiacervus* sp.II from Liko Cave, Crete, Greece», *Proceedings of the International Symposium Insular Vertebrate Evolution: The Palaeontological Approach. Monografies de la Societat d'Historia Natural de les Balears*, 12, 2005, σσ. 337-346.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- De Clercq, S. (2003). «Museums As A Mirror of Society: A Darwinian look on the development of museums and collections of science». *UMAC 2003 Conference, September 21-26*. University of Oklahoma in Norman, Οκλαχόμα.
- De Vos, J. & Van der Geer, A.A.E. (2002). «Major patterns and processes in biodiversity: taxonomic diversity on islands explained in terms of sympatric speciation». Στο: Waldren & Ensenyat (επιμ.), *World Islands in Prehistory, International Insular Investigations, V Deia International Conference of Prehistory*. Bar International Series 1095: 395-405.
- Κανδύλης, Ι. Δ. (1975). *Οι θεμελιωτές των Θετικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Αθηνών*. Αθήνα.
- Lindsay, W., Larkin, N. & Smith, N. (1996). «Displaying Dinosaurs at the Natural History Museum, London». *Curator* 39(4): 262-279.
- Szalay, R.W., Novacek, M.J. & McKenna, M.C. (1993). *Mammal Phylogeny*. Νέα Υόρκη: Springer Verlag.
- Van Der Geer, A.A.E., De Vos, J., Lyras, G.A. & Dermitzakis, M.D. (2005). «The mounting of a skeleton of the fossil species *Candiacervus* sp.II from Liko Cave, Crete, Greece». *Proceedings of the International Symposium Insular Vertebrate Evolution: The Palaeontological Approach. Monografies de la Societat d'Historia Natural de les Balears* 12: 337-346.
- Wallace, A.R. (1858). «On the tendency of species to form varieties; and on the perpetuation of varieties and species by natural means of selection III. On the tendency of varieties to depart indefinitely from the original type». *Journal of the Zoological Society of London* 3: 53-62.